

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

GIJS VAN OENEN

HET CREATIEVE VERZET VAN DE INTERPASSIEVEN
EEN REACTIE OP DE COMMENTAREN

Krisis, 2012, Issue 2

www.krisis.eu

Als schrijver wens je niets liever dan dat er reactie komt op wat je schrijft. Schrijven is ook in dat opzicht creatief; het wil niet alleen overtuigen, maar ook aanzetten tot verder denken en schrijven. Je zou zelfs kunnen zeggen: als schrijver wil je een gemeenschap creëren van lezers, discussianten en verderschrijvers. Zo'n gemeenschap bestaat uit meedenkers maar ook uit tegendenkers; zonder meedenkers geen gemeenschap maar zonder tegenspraak geen vooruitgang. Daarom prijs ik mij gelukkig met mijn lezerspubliek, met mijn onderzoeksgroep over interactieve metaalmoeheid aan de Erasmus Universiteit, met mijn eigen tijdschriftgemeenschap *Krisis*, en nu in het bijzonder met het dossier dat *Krisis* wijdt aan mijn boek *Nu even niet!* Mijn hartelijke dank aan alle drie de auteurs.

Eigenlijk is ook het belangrijkste doel van mijn boek een nieuwe discussiegemeenschap te creëren, of misschien beter, om bestaande discussiegemeenschappen te verzamelen en uit te breiden rondom het thema interpassiviteit. Daartoe probeer ik lezers over te halen op een bepaalde manier naar de huidige wereld te kijken. Namelijk een manier die bepaalde verschijnselen uitlicht als 'interpassief', of als symptomen van 'interactieve metaalmoeheid'. Op basis van deze begrippen stel ik een bepaalde diagnose

van de hedendaagse samenleving en van de moderne mens voor. *Nu even niet!* zou je dan ook tot het genre van de sociale filosofie of misschien beter nog de cultuurkritiek kunnen rekenen, in een traditie die loopt vanaf Rousseau tot aan Axel Honneth en Richard Sennett – denkers die ook een belangrijke rol spelen in mijn boek.

Dat brengt me direct bij twee kwesties die in de commentaren naar voren worden gebracht, door Elke Müller respectievelijk Herman van Gunsteren – twee oude vrienden overigens uit mijn discussiegemeenschap. Ik erken dat zo'n cultuurkritische benadering een neiging heeft tot cultuurpessimisme. Dat zou je de erfenis van Rousseau kunnen noemen. In de lange en vele inspirerende discussies die ik met Elke over interpassiviteit heb gevoerd de afgelopen jaren was dit ook een vaak terugkerend thema. Ik zie haar aanzetten tot een positieve beschrijving of waardering van interpassiviteit als een van de belangrijkste bijdragen aan ontwikkeling en toepassing van dit begrip. Zelf heb ik interpassiviteit van meet af aan hegeleiaans begrepen, dat wil zeggen als dialectisch product van een emancipatoire ontwikkeling waarin interactiviteit als het ware de op één na recentste fase is, en interpassiviteit de meest recente. De begripstichters Žižek en Pfaller zien dit anders; zij menen dat interpassiviteit een tijdloos fenomeen is, al aanwezig bij de oude Grieken. Beide opvattingen hebben zo hun problemen. Elke suggereert hier een alternatief met meerwaarde: interpassiviteit is inderdaad via een dialectisch proces ontwikkeld uit interactiviteit, maar van fenomenen die ik geneigd ben eenzijdig als 'interpassief' te typeren, laat zij zien dat ze meer verhelderend als gelaagde ('dialectische') combinatie van interactieve en interpassieve elementen of factoren kunnen worden begrepen.

Mij lijkt dat Elke Müllers reactie ook Herman van Gunsteren zal bevallen, omdat mijn beschouwingen over interpassiviteit het meest tot zijn verbeelding spreken wanneer het over kunst gaat. Waar het niet om verbeelding gaat maar om maatschappijdiagnose is hij minder overtuigd. Hij formuleert dat in termen van ongerechtvaardigde, dan wel niet-falsifieerbare waarheidsclaims die mijn argumentatie bevat of impliceert. Het is zeker waar dat over de concrete interpretatie die ik geef van uiteenlopende maatschappelijke fenomenen als zijnde interpassief valt te discussiëren. Zoals gezegd is het boek in feite een uitnodiging tot zo'n discussie.

Of daarbij waarheidsclaims een belangrijke rol spelen, vraag ik me af. Ik zie het eerder als de creatie van een pluraliteit van perspectieven, waarin waarheidsclaims, als ze al nodig zijn, nog even worden uitgesteld. Of in Hannah Arendts termen, als een kwestie van handelen eerder dan als een kwestie van waarheid. Of in termen van een van Hermans eigen favoriete onderwerpen – ik bespreek zijn opvattingen daarover ook in mijn boek – als een kwestie van burgerschap.

Bart van Oost – een nieuwe vriend in mijn discussiegemeenschap – is nog het meest klassiek *kritisch* over mijn boek: hij vraagt zich af of mijn diagnose wel binnen mijn eigen termen steek kan houden. Biedt de interpassiviteit wel een *oplossing* voor het probleem dat de interactiviteit oproept? Een goede en scherpzinnige vraag, en het antwoord erop luidt in wezen: nee. Maar ik claim dat ook niet in mijn boek. Sowieso is deze wijze van het probleem stellen vanuit mijn kader te praktisch: ‘wat levert het ons op?’ Van een arts mag je verwachten dat die niet alleen een diagnose stelt (‘te hoge bloeddruk’), maar ook een therapie voorschrijft (‘minder zout eten’). Als filosoof kan en mag je mensen niet iets voorschrijven. Hooguit kun je ze herinneren aan hun eigen rationaliteit, of andere belangrijke vermogens, waarden of ambities. Hegeliaans gezegd: interpassiviteit is de uitdrukking van een interne spanning in begrip en praktijk van interactiviteit. Waar de *Aufhebung* – wegstrepen, bewaren en verder ontwikkelen ineen – van die spanning toe leidt, is op dit moment, voor een filosoof, moeilijk te zeggen.

Een tweede goede vraag gaat over de validiteit van mijn suggestie dat de dingen ons emancipatoire gebrek zouden kunnen verhelpen – een gedachte die in zekere zin in de lijn ligt van Marshall McLuhans notie van media, als ‘uitbreidingen van de mens’. Maar zijn die dingen of media dan niet onvermijdelijk zelf het product van interactieve *scripting*? Aldus Van Oost. Hier past inderdaad enige verdere overweging. Daarbij kan wellicht een onderscheid behulpzaam zijn dat ik wel eens heb gemaakt in – niet-gepubliceerde – lezingen. Het gaat dan om drie typen invloed die interpassieve (kunst)werken op ons kunnen hebben, die ik aanduid als *affectief*, *directief* en *reflectief*. Toegegeven, het gaat dan niet om de ‘productiewijze’ van die werken, om *scripting* dus, maar om hun effect op ons. Toch zegt dat indirect ook iets over het script. *Directieve* werking betekent dat

het werk ons via zijn script ‘dirigeert’, tot bepaalde handelingen aanzet dus; we worden dan als het ware indirect alsnog interactief bepaald. Hier snijdt de kritiek van Van Oost dus wel enig hout. Bij een *affectieve* werking ligt dat ingewikkelder. Weliswaar zijn natuurlijk ook ‘affectieve scripts’ mogelijk, maar die lijken toch minder eenduidig programmeerbaar en het praktische effect daarvan – in termen van handelen dus – is minder goed voorspelbaar. We worden als het ware ‘emancipatoir gestemd’, zonder dat de handelingsgevolgen al min of meer dwingend worden ‘ingeschreven’. En een *reflectieve* werking ten slotte zet ons – inderdaad – aan tot reflectie. Ook in dat geval blijft het handelingsgevolg open. Het is waar dat we in geen van de drie gevallen geheel ‘los’ zijn van de interactiviteit. Maar ik denk dat dit ook niet mogelijk is; van de interactiviteit kunnen we ons als moderne, geëmanciperde mensen nooit meer helemaal losmaken.

Komen we trouwens ooit helemaal los van het soort ‘we’ als in de vorige zin? Ik denk van niet, Herman van Gunsteren van wel. Ik zeg weleens: ‘we’ is het moeilijkste begrip uit de politieke filosofie. Meestal is het retorisch, evocatief en gemeenschapsstichtend, in plaats van analytisch of beschrijvend. Het vormt een uitnodiging om mee te doen. Wie zo’n uitnodiging niet wenst, kan hem afslaan en met een ander ‘taalspel’ meedoen. Het is waar dat ik me in mijn boek veelvuldig bedien van het ‘we’, om retorische en gemeenschapsstichtende redenen. Herman daarentegen bedient zich, in zijn reactie, veelvuldig van een ‘ik’. Ik begrijp daaruit dat hij niet wil worden gerekruteerd als lid van een gemeenschap, of in ieder geval niet de mijne, of in ieder geval niet onder de algemene noemers die in mijn boek figureren. Toch denk ik dat ik eigenlijk hetzelfde doe, of beoog, als Herman van Gunsteren. In termen uit zijn eigen werk: beiden proberen we *communities of fate* om te vormen tot een positieve, geaffirmeerde vorm van verbondenheid. Het belangrijkste verschil is dat ik daarvoor een soort algemene oproep uitvaardig, terwijl Herman er de voorkeur aan geeft individuele uitnodigingen te versturen. Zulke uitnodigingen van Herman, voeg ik eraan toe, neem je overigens graag aan.

Tot slot wil ik graag de oproep van Elke Müller ondersteunen om meer aandacht te besteden aan het ontregelende, carnavaleske en subversieve karakter van de interpassiviteit. Dat appelleert ook aan mijn sensitiviteit

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

als oudgediend pleitbezorger van het gedogen. Net als de sjamaan heeft het interpassieve (kunst)werk vele rollen. Wat interpassiviteit is of doet, staat niet op voorhand vast. Anders gezegd, er is een verdere ontwikkeling van de dialectiek waarin het kunstwerk de bal als het ware weer terug kan spelen naar de bezoeker. Žižek en Pfaller onderkennen behalve een element van afzijdigheid ook al een dimensie van verzet in de interpassiviteit – een weigering van het *offer we cannot refuse* gedaan door kapitalisme of ideologie. Elke Müller trekt deze multidimensionaliteit op inspirerende wijze door naar een notie van levenskunst, die zowel een individueel aspect heeft als een aspect van maatschappelijke betrokkenheid. Het is een veeg teken dat de huidige neoliberale crisis leidt tot een kaalslag, vooral met betrekking tot kunst in de openbare ruimte. Ook hier is creatief interpassief verzet van eminent belang.

Nog een paar allerlaatste opmerkingen dan. Nu mijn boek bijna een jaar uit is, zou ik sommige aspecten alweer anders formuleren of belichten. Zo suggereerde Paul van den Berg terecht dat mijn beschouwing over de persoonlijke dimensie van de interpassiviteit minder met Kant en (nog) meer met Rousseau te maken heeft dan ik in mijn hoofdstuk over de relatie tussen privaat en publiek en de daarmee samengaande opkomst van het narcisme betoog. En toen ik onlangs een bijdrage voor de binnenkort te verschijnen bundel *De nieuwe Duitse filosofie* schreef over Robert Pfaller, realiseerde ik me dat Pfallers visie over de publieke ruimte en de mechanismen waarmee we elkaar tegemoet treden veel dichterbij ligt bij die van Richard Sennett dan ik aanvankelijk dacht. Ook Pfallers werk gaat grotendeels over ‘de val van de publieke mens’, vanuit een onvrede met de wijze waarop in de jaren zeventig de interactiviteit is binnengehaald als de nieuwe ideologie. Maar zowel deze bedenkingen als de opmerkingen die de drie auteurs in dit dossier te berde hebben gebracht, zijn eerder heugelijk dan zorgelijk! In de lijn van een van de voorbeelden uit Elkes bijdrage: ook mijn werk is een soort Rembo – op de plekken waar het klappen te verduren krijgt, verschijnen later juist extra mooie koperen platen. En geheel in de lijn van die analyse geldt ook voor mijn eigen werk dat het zowel interactief als interpassief van aard is en – dat hoop ik tenminste – ‘een prachtige uitdrukking van de tijdgeest vormt’.

Gijs van oenen – Het creatieve verzet van de interpassieven

Gijs van Oenen is universitair hoofddocent aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam en lid van de redactie van *Krisis*.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.